THEMANUMMER
Mens en dier

De Lage Landen, 1780-1940

de MODERNE *tijd*

JAARGANG 2 · 2018 · NR. 3-4

*Rick Honings**

VRIENDELIJKE HUISGEZELLEN OF 'INGEVLEESCHDE' DUIVELS

Willem Bilderdijk en de dieren

FRIENDLY COMPANIONS OR 'CORRODED' DEVILS
Willem Bilderdijk and the animals

In 1817 the Dutch poet Willem Bilderdijk published *De dieren* (The animals), one of his shortest but less studied didactic poems. In this work he presented a curious view on animals and their origins. With this article, I would like to contribute to the field of animal studies, by analyzing Bilderdijk's ideas on and his contacts with animals. The first part of this article presents a biographical overview of Bilderdijk's association with animals on the basis of available (auto)biographical texts. In the second part his didactic poem is analysed. What parallels can be drawn between both perspectives?

De recensent van de *Vaderlandsche Letteroefeningen* wist in de zomer van 1817 even niet wat hij ervan moest denken. Werd hij in de maling genomen? Eind juli[1] was een werk verschenen van een auteur voor wie hij grote bewondering koesterde, een man met ongelooflijke talenten en een onnavolgbare taalbeheersing, maar wat hij nu had geopenbaard, daar kon hij geen begrip voor opbrengen. Het betrof *De dieren* van Willem Bilderdijk, een klein leerdicht in alexandrijnen, dat toch nog 690 regels telde (afb. 1).[2] Het was uitgegeven door de Amsterdamse

* Ik dank Marinus van Hattum, Olf Praamstra en Peter van Zonneveld voor hun waardevolle adviezen.

1 In een brief aan Johan Valckenaer, gedateerd 31 juli 1817, schrijft Bilderdijk dat hij hem een exemplaar van *De dieren* stuurt, dat hij 'juist heden uit Amsterdam' had ontvangen. Universiteitsbibliotheek Leiden, BPL 1039. Bilderdijk had de kopij op 11 mei 1817 aan Den Hengst verzonden. De druk nam drie maanden in beslag, aldus L.T. Monfils, *Willem Bilderdijk Bibliografie. Analytische bibliografie van de zelfstandige publicaties, 1777-2014. Bibliografische lijst van niet-zelfstandige publicaties* (Amstelveen: EON, 2006), 123.

2 Willem Bilderdijk, *De dieren. Dichtstuk* (Amsterdam: P. den Hengst en zoon, 1817). Ook opgenomen in Willem Bilderdijk, *De dichtwerken*, red. Isaäc da Costa (Haarlem: Kruse-

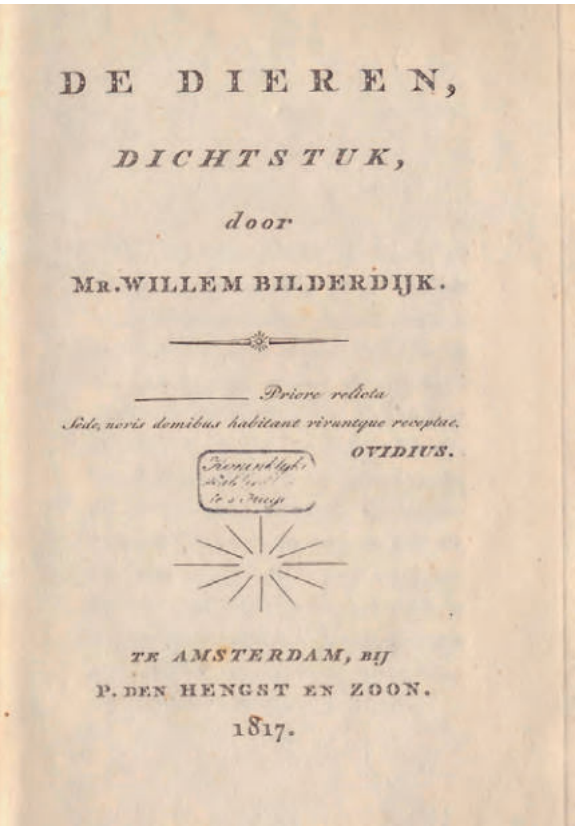
DE DIEREN,

DICHTSTUK,

door

MR. WILLEM BILDERDIJK.

———— Priore relicto
Sede, novis domibus habitant virunque receptae.
OVIDIUS.

TE AMSTERDAM, BIJ
P. DEN HENGST EN ZOON.
1817.

Afb. 1 Titelpagina van Willem Bilderdijk, *De dieren. Dichtstuk* (Amsterdam: P. den Hengst en zoon, 1817). *(Collectie Koninklijke Bibliotheek Den Haag)*

boekverkoper P. den Hengst en Zoon. Een titelvignet ontbrak. Er was wel een ontwerp voor gemaakt (waarop onder meer een paard, bokje, hond, schaap en slang te zien waren), maar dat kon Bilderdijks goedkeuring niet wegdragen.[3]

De dichter schreef *De dieren* vermoedelijk tussen 28 februari en 23 maart 1817.[4] Naar eigen zeggen had hij zijn dichtstuk eerst gedeclameerd tijdens een letter-

man, 1856-59), 5:124-43. Opvallend genoeg is *De dieren* daarin niet opgenomen in het deel met leerdichten (deel 6 en 7), maar met 'Gewyde poëzy'. In dit artikel wordt geciteerd uit de zelfstandige uitgave, dat wil zeggen de eerste druk uit 1817.

3 Brief van W. Bilderdijk aan P. den Hengst, 6 juli 1817. Bilderdijk Museum, H 103-2.

4 Willem Bilderdijk, *Briefwisseling van Mr. W. Bilderdijk met de hoogleeraren en mrs. M. en H.W. Tydeman, gedurende de jaren 1807 tot 1831* (Sneek: Van Druten & Bleeker, 1866-67), 2:198-203. Bilderdijks originele handschrift, vol doorhalingen en verbeteringen, berust in de collectie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), signatuur 120-I-2. Een fotokopie van het handschrift berust in de collectie van het Bilderdijk Museum, 0073.

kundige bijeenkomst in Amsterdam, mogelijk in de lokale afdeling van de Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, 'waarin wy Metaphysische en Theologische stoffen behandelden'.[5] Den Hengst was hierbij aanwezig geweest, en 'daar het gezelschap er hoog meê liep, wilde hij het drukken'.[6] Bilderdijk vond dat best, al was het alleen maar om tegemoet te komen aan de wens van vrienden die hun verzameling wilden vervolledigen.[7] Aldus geschiedde, en nu kon de recensent zijn gang gaan.

Als *De dieren* geschreven was door een beginneling die zich door 'jeugdig vuur tot eenige onbezonnenheid' had laten voortslepen en zich misschien nog onvoldoende realiseerde dat hij de draak stak met het weldenkende deel der natie, had de criticus er wellicht nog enig begrip voor kunnen opbrengen. 'Maar wat moet men doen, wanneer een man van jaren en gevestigd krediet in eenig vak – gelijk BILDERDIJK in ons vaderland in het vak van dichtkunst is – zich zoo iets veroorlooft?'[8]

Gebrekkig durfde de criticus het werk niet te noemen. Dat was een woord dat op geen enkel stuk van de grote Bilderdijk van toepassing was. Maar ter aanduiding van de zeer opmerkelijke, ja zelfs verwerpelijke denkbeelden die *De dieren* bevatte, dekte het woord 'gebrekkig' wel degelijk de lading, aldus de criticus. Men was wel wat van Bilderdijk gewend en wist dat hij een vreemde snuiter was, die er behagen in schepte om tegendraadse ideeën te ventileren: 'Want hij is een rare één, en houdt nog al eens van wat dwars tegen den man in te zijn, en van een grappig of min grappig *inconsequentietje.*'[9]

Uit de recensie kunnen twee dingen worden afgeleid. In de eerste plaats dat Bilderdijk beschouwd werd als de grootste dichter van zijn tijd. De recensent was niet de enige die van mening was dat Bilderdijk een dichtmirakel was, een tweede Vondel; hij werd algemeen bewonderd. In een andere recensie van *De dieren* typeerde men Bilderdijk als de onvergelijkbare 'Feniks onzer Poëten'.[10] Ten tweede

---

5 Brief van W. Bilderdijk aan J. Immerzeel, 15 augustus 1817. Koninklijke Bibliotheek, KW 133 C 11. In de Amsterdamse afdeling van de Hollandsche Maatschappij had hij in 1811 ook al *De geestenwareld* gedeclameerd. Vgl. P.J. Buijnsters, 'Willem Bilderdijk en de Geestenwareld', *De Nieuwe Taalgids* 60 (1967): 289. Over Bilderdijks rol in de Hollandsche Maatschappij zie W. van den Berg, 'Bilderdijk maatschappelijk beschouwd', in *Folia Bilderdijkiana. Bladen voor Bosch*, red. M. van Hattum, L. Strengholt en Peter van Zonneveld (Amsterdam: Vereniging 'Het Bilderdijk-Museum', 1985), 49-54. Over de Hollandsche Maatschappij in deze periode zie Rick Honings, ' "Toongeefster van den goeden smaak". De Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, 1813-1833', *Nederlandse Letterkunde* 15 (2010): 103-25.

6 Brief van W. Bilderdijk aan J. Immerzeel, 15 augustus 1817. Koninklijke Bibliotheek, KW 133 C 11.

7 Bilderdijk, *De dieren,* 3.

8 '*De Dieren*, Dichtstuk, door Mr. Willem Bilderdijk', *Vaderlandsche Letteroefeningen* 1817, Boekbeoordelingen: 558.

9 Ibidem, 559.

10 *Amsterdamsch Letterlievend Maandschrift* (1817): 211.

blijkt dat men in 1817 al duidelijk een onderscheid maakte tussen de dichter Bilderdijk met zijn bijzondere gave en de cultuurcriticus Bilderdijk die er nogal opmerkelijke standpunten op nahield. Bilderdijks opvattingen over de dieren hoorden bij de afwijkende ideeën, die door het overgrote deel van de intellectuele elite niet gedeeld werden. Maar Bilderdijks strijd tegen de geest der eeuw was nog niet begonnen. Die zou een hoogtepunt beleven met de publicatie van Isaäc da Costa's *Bezwaren tegen den geest der eeuw* in 1823. Bilderdijk zou in de jaren twintig van de negentiende eeuw de voorman worden van wat men het Réveil is gaan noemen: een christelijke opwekkingsbeweging die het gevoel centraal stelde, een centrale rol voor de godsdienst in het dagelijks leven bepleitte en zich verzette tegen de heersende Verlichtingsgeest.[11]

Terug naar de recensie over *De dieren*. Wat was er aan de hand? In zijn zojuist verschenen dichtwerk beweerde Bilderdijk volgens de criticus dat alle dieren '*ingevleeschde duivels*' zijn. Aanvankelijk had de recensent gedacht dat Bilderdijk een grapje maakte, maar uit zijn in een serieuze toon geschreven inleiding bij het stuk bleek dat het de dichter ernst was. Iedereen die zijn ideeën niet kon – of wilde – volgen, bleef volgens Bilderdijk verstoken van de bron der goddelijke waarheid. Dat ontlokte de criticus de uitspraak dat hij dan wel tot het domme deel van de natie behoorde, omdat hij niet wenste te geloven dat hij elke dag bij het middageten 'duivelsgebraad' kreeg voorgeschoteld.[12]

Uit een brief van Bilderdijk weten we dat hij op de hoogte was van de inhoud van deze recensie en dat hij ook had vernomen wie de auteur ervan was: Elias Annes Borger (afb. 2). Deze jonge Leidse hoogleraar in de theologie, geschiedenis en klassieke talen zou drie jaar later komen te overlijden na een leven vol persoonlijke tegenslagen, maar niet dan nadat hij zijn beroemde gedicht 'Aan den Rhijn' had geschreven.[13] Het is bekend dat Borger een bewonderaar was van Bilderdijk. In een verhandeling over het dichterlijk genie had hij hem getypeerd als 'eenen man die als dichter van de geboorte van de Ilias van Homerus af, tot aan de Henriade van Voltaire toe (een tydperk van 3000 jaren) voor niemand behoeft te wyken, voor wien een Vondel en Milton zelfs zwichten moet, en die thans van alle dichters der wereld den hoogsten top van den Parnassus beklommen heeft'. Maar in diezelfde verhandeling had hij er ook op gewezen dat hij Bilderdijk als mens onoprecht en zijn reputatie twijfelachtig vond.[14]

---

11 M. Elisabeth Kluit, *Het protestantse Réveil in Nederland en daarbuiten, 1815-1865* (Amsterdam: H.J. Paris, 1970); A. Kagchelland en M. Kagchelland, *Van dompers en verlichten. Een onderzoek naar de confrontatie tussen het vroege protestantse Réveil en de Verlichting in Nederland (1815-1826)* (Delft: Eburon, 2009).

12 *Vaderlandsche Letteroefeningen* 1817, Boekbeoordelingen, 559.

13 Vgl. Rick Honings, 'De roem van het "Rijntje". Literaire celebrity culture rond Elias Annes Borger', *De Negentiende Eeuw* 38 (2014): 269-93.

14 Zie hierover Rick Honings, *De dichter als idool. Literaire roem in de negentiende eeuw* (Amsterdam: Bert Bakker, 2016), 175.

Afb. 2 Portret E.A. Borger in de Senaatskamer van de Universiteit Leiden.

Borger was zelf naar Bilderdijk toegekomen om zich te verontschuldigen voor zijn recensie, maar Bilderdijk beweerde dat het hem niet kon schelen wat men over hem schreef. Tijdschriften las hij allang niet meer, en bovendien: 'Ik heb my nooit aan het oordeel van het geboefte, dat zich van dat duivelenschrift meester gemaakt heeft, gekreund, en ben altijd aan mijn systema getrouw gebleven.'[15]

Borger was niet de enige die moeite had met Bilderdijks dichtstuk.[16] Ook personen die dichter bij Bilderdijk stonden en die hem op handen droegen, waren dit-

15 Brief van W. Bilderdijk aan S.I. Wiselius, 4 maart 1818; geciteerd naar Willem Bilderdijk, *Mengelingen en fragmenten* (Amsterdam: J. Immerzeel, Junior, 1834), 127.

16 Andere (korte) recensies verschenen in *Boekzaal der Geleerde Wereld,* 1817: 605-9; *Letterkundig Magazijn, van Wetenschap, Kunst en Smaak*, 1817: 377-79; *Amsterdamsch Letterlievend Maandschrift,* 1817: 211-14. De eerste twee zijn mild-kritisch, de laatste is positief. Enkele jaren later, na Bilderdijks dood, verscheen er ook nog een korte bespreking in het Réveil-tijdschrift *Nederlandsche Stemmen over Godsdienst, Staat-, Geschied- en Letterkunde,* 1834: 6-7. Zoals te verwachten viel, werd *De dieren* hierin zeer positief besproken.

maal kritisch. Bilderdijk-bewonderaar Willem de Clercq noteerde in zijn dagboek: 'Men moet Bilderdijk wezen om dit stuk te maken en misschien ook Bilderdijk om het te verstaan.' Hij bewonderde de 'heerlijke uitdrukking' en 'oostersche beeldrijkheid', maar typeerde Bilderdijks voorrede bij het werk als 'mystische onzin'.[17]

De Amsterdamse letterkundige Jeronimo de Vries, die doorgaans alles prachtig vond wat Bilderdijk aan het papier toevertrouwde, schreef hem dat hij ook dit 'uitmuntende' dichtstuk met genoegen had gelezen, al vond hij 'de zaak zelve' – diens visie op de dieren – nogal speculatief: 'Ik wil het denkbeeld volstrekt niet verwerpen, maar aannemen hoeft ook juist niet, nescio [ik weet het niet]'.[18] Dat was vermoedelijk een voorzichtige manier om te zeggen dat hij niet met hem instemde.

En ook Bilderdijks boezemvriend Johan Valckenaer, die Bilderdijks geklaag met nuchtere opmerkingen relativeerde en de dichter zo nu en dan de waarheid durfde te zeggen, dacht er het zijne van. Toen hij Bilderdijk kort na de publicatie opzocht, bespraken ze zijn pas verschenen werk. De dichter vatte Valckenaers oordeel als volgt samen: 'De *Dieren* waren hem niet zoo bevatbaar in plan en doel, naar het scheen.' Daar voegde hij aan toe: 'Ik geloof dat zeer weinigen niet in dit geval zijn.'[19]

TWEE PERSPECTIEVEN

Over belangstelling heeft Bilderdijk sinds zijn overlijden op 18 december 1831 nooit te klagen gehad. Vooral de laatste decennia is er weer veel aandacht voor zijn leven en werk. Er verschenen kritische tekstedities, studies en biografieën. Zelfs aan Bilderdijks toneel, waarnaar lange tijd weinig onderzoek gedaan werd, is inmiddels een monografie gewijd.[20] Dat geldt echter niet voor zijn leerdichten. In 1995 merkten Willem van den Berg en Joost Kloek op dat Bilderdijks didactische poëzie 'in de belangstelling een beetje tussen wal en schip terecht' is gekomen.[21] Sindsdien is er in dat opzicht maar weinig veranderd.

Een uitzondering vormt Bilderdijks dichtstuk *De kunst der poëzy,* dat hij in het najaar van 1809 in Felix Meritis declameerde en waarin hij zijn romantisch-expressieve poëtica – poëzie is uitstorting van gevoel, 'door geen geweld bedwongen'[22] – omstandig uit de doeken deed. Daarin zette hij zich onder meer af tegen

---

17 *Dagboek van Willem de Clercq, 1811-1844*, deel 6: *1816-1817*, 228, http://resources.huygens.knaw.nl/retro boeken/declercq.

18 Brief van J. de Vries aan W. Bilderdijk, 14 september 1817. Universiteitsbibliotheek Amsterdam, XXIII.D.9.

19 Brief van W. Bilderdijk aan S.I. Wiselius, 2 september 1817; Bilderdijk, *Brieven*, 3:183.

20 Martien J.G. de Jong, *Preromantisch classicisme en reactionaire romantiek. Bilderdijks dramaturgie* (Gent: Koninklijke Academie voor Taal- en Letterkunde, 2012).

21 W. van den Berg en J.J. Kloek, 'Inleiding', in: Willem Bilderdijk, *De kunst der poëzy*, red. W. van den Berg en J.J. Kloek (Amsterdam: Prometheus, 1995), 9.

22 Willem Bilderdijk, *De kunst der poëzy*, red. W. van den Berg en J.J. Kloek (Amsterdam: Prometheus, 1995), 90.

de classicistische werkwijze van de dichtgenootschappen in de tweede helft van de achttiende eeuw, die ervoor hadden gezorgd dat dichters zoals hijzelf beknot waren in hun artistieke vrijheid.[23] Over dat stuk, dat wel getypeerd is als een nieuwe *ars poëtica*, is inmiddels veel bekend, niet in de laatste plaats dankzij de onvolprezen editie die Van den Berg en Kloek ervan maakten.[24]

Veel andere leerdichten van Bilderdijks hand zijn minder goed bestudeerd. Zijn grote stuk *De ziekte der geleerden* (1807), waarin hij zijn ideeën over het ziekzijn uiteenzette, is in de negentiende eeuw weliswaar een aantal keren opnieuw uitgegeven, maar wacht nog op een kritische editie. Het tot stand brengen van zo'n uitgave is niet eenvoudig, omdat het grote kennis vergt van de geschiedenis van de geneeskunde. En van *De geestenwareld* uit 1811 bestaat al evenmin een moderne uitgave.[25]

De dieren is een van de kortste, maar tegelijkertijd een van de minst bestudeerde leerdichten uit Bilderdijks oeuvre. In veel studies over zijn leven en werk wordt er meestal maar vluchtig aandacht aan besteed. Isaäc da Costa, die in 1859 als eerste een studie aan het leven en werk van zijn leermeester wijdde, typeerde *De dieren* als een 'half didactisch, half episch Dichtstuk', waarin de dieren worden beschouwd als 'behoorende tot een rijk van gevallene Engelen'.[26] R.A. Kollewijn, die in 1891 een tweedelige biografie publiceerde, noemt het 'een zijner schoonste philosophische dichtstukken', maar behalve een samenvatting en iets over de receptie schreef hij er weinig over.[27] Zelfs Joris van Eijnatten, die Bilderdijks ideeënwereld op indrukwekkende wijze in ruim zevenhonderd bladzijden in kaart bracht, ging voor zijn doen relatief snel voorbij aan het door hem als 'curieus' en 'meesterlijk' bestempelde leerdicht, 'waarin Bilderdijk de stamverwantschap tussen mensen en dieren aan de orde stelt'.[28] En in de recente biografie *De gefnuikte arend* (2013) van Peter van Zonneveld en mijzelf speelt het dichtstuk eveneens slechts een zeer bescheiden rol.[29]

---

23 Vgl. G.J. Johannes, 'Najaar 1809: Bilderdijk draagt "De kunst der poëzy" voor in Felix meritis. Een uitzonderlijke poëtica', in *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, red. M.A. Schenkeveld-van der Dussen (Groningen: Nijhoff, 1993), 413-18. Zie ook Willem van den Berg en Piet Couttenier, *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1800-1900* (Amsterdam: Bert Bakker, 2009), 80-85.

24 Willem Bilderdijk, *De kunst der poëzy*, red. W. van den Berg en J.J. Kloek (Amsterdam: Prometheus, 1995).

25 Buijnsters, 'Willem Bilderdijk en de Geestenwareld', 289-304.

26 Isaäc da Costa, *De mensch en de dichter Willem Bilderdijk. Eene bijdrage tot de kennis van zijn leven, karakter en geschriften* (Haarlem: A.C. Kruseman, 1859), 314-15.

27 R.A. Kollewijn, *Bilderdijk. Zijn leven en zijn werken*, deel. 2 (Amsterdam: Van Holkema & Warendorf, 1891), 78-82.

28 Joris van Eijnatten, *Hogere sferen. De ideeënwereld van Willem Bilderdijk* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1998), 383-85, 687.

29 Vgl. Rick Honings en Peter van Zonneveld, *De gefnuikte arend. Het leven van Willem Bilderdijk* (Amsterdam: Bert Bakker, 2013), 356.

In dit artikel neem ik Bilderdijks opvattingen over en zijn omgang met dieren onder de loep. Daarmee sluit ik aan bij een vrij recent onderzoeksgebied, *animal studies*, dat sinds het nieuwe millennium in opkomst is. Daarmee wordt onderzoek aangeduid naar 'de rol en betekenis van dieren in onze audiovisuele en populaire cultuur en de relatie van die (representaties van) dieren met (onze omgang met) "echte" dieren'.[30] Dat onderzoek wordt vooral verricht door sociale en exacte wetenschappers, maar de laatste jaren zijn ook geesteswetenschappers steeds meer in representatie van dieren en de omgang tussen mens en dier geïnteresseerd geraakt, ook vanuit een historisch perspectief.

Het is dat historische perspectief dat in dit artikel centraal staat. Bilderdijk publiceerde zijn leerdicht in een tijd dat er van een audiovisuele cultuur in de huidige betekenis van het woord vanzelfsprekend nog geen sprake was. Dat wil niet zeggen dat men in de literatuur van de negentiende eeuw geen representaties van en opvattingen over dieren kan vinden. Voor de omgang van negentiende-eeuwers met 'echte' dieren is men aangewezen op egodocumenten. Het bijzondere is dat we in Bilderdijks geval over beide bronnen beschikken.

Dit artikel valt daarom uiteen in twee delen. In het eerste deel wordt een globaal overzicht gegeven van Bilderdijks omgang met dieren, voor zover daarover op basis van biografisch onderzoek en met behulp van egodocumenten iets te zeggen valt. Hoewel Bilderdijk doorgaans vooral met zichzelf bezig was, blijken dieren wel degelijk een rol te hebben gespeeld in zijn leven. In het tweede deel wordt de blik gericht op zijn leerdicht *De dieren*, waarin hij óver dieren schreef en zijn opvattingen over de dieren uit de doeken deed. Wat was Bilderdijks visie, waarover de recensent Elias Annes Borger zich zo opwond? En wat levert een voorlopige vergelijking van beide perspectieven op?

In dit artikel beschouw ik *De dieren* als een dichtstuk waarin Bilderdijk zijn persoonlijke ideeën over dat onderwerp uiteen heeft gezet. Ik ben me ervan bewust dat meer structuralistisch ingestelde wetenschappers die keuze zouden kunnen veroordelen door te wijzen op het begrip *intentional fallacy* (de neiging om biografische informatie te gebruiken bij de vaststelling van de bedoeling van de auteur), waarmee de New Critics het speuren naar auteursintenties in de jaren vijftig veroordeelden.[31] Volgens hen is een gedicht niet langer van de auteur, maar autonoom geworden op het moment dat het gepubliceerd is. Toch is dat voor de poëzie van Bilderdijk een kunstmatig onderscheid. Zijn leerdichten kunnen zonder meer worden gelezen als uitingen van zijn persoonlijke mening. Zoals hij in *De kunst der poëzy* zijn opvattingen over de dichtkunst uiteenzette, zo deed hij dat

30 De definitie is ontleend aan Maarten Reesink, ' "Er is iets met de dieren …" Een korte inleiding in *animal studies*', *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 12, nr. 2 (2009): 64.

31 Vgl. 'Intentional fallacy', in *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek* (2002), red. G.J. van Bork e.a., Digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren, https://www.dbnl.org/tekst/bork001lett01_01/bork001lett01 _01_0010.php#1063.

in *De dieren* over dat onderwerp. Voor hem waren poëzie en waarheid hetzelfde, zoals hij ook in het voorwoord bij *De dieren* beklemtoonde.[32] En tijdgenoten lazen zijn werk ook zo: als de visie van een bijzondere man. Daarom worden in dit artikel biografische informatie en het leerdicht met elkaar in verband gebracht.

BILDERDIJK EN ZIJN (HUIS)DIEREN

Welke rol speelden dieren in Bilderdijks leven? In zijn gedichten zijn veel aan het dierenrijk ontleende metaforen en vergelijkingen te vinden. Ook in zijn brieven komen dieren voor. Meermalen vergeleek hij zichzelf met dieren om zijn ellendige staat te verwoorden. Als hij zich ziek, zwak of ongelukkig voelde – en dat was vaak zo – maakte hij gebruik van dierbeelden. In 1790, toen iemand hem een gelukkig nieuwjaar wenste, stelde hij dat dit onmogelijk was. Men wenste een oester toch ook geen succes met vliegen?[33] In 1805 karakteriseerde hij zichzelf als een kreupel paard dat nooit meer op de klank van de trompet zou gaan huppelen.[34] In 1807 heette het in een brief: 'Ik ben inderdaad een Doodeeter, die men in de wei jaagt, om dat hy geen ploeg meer kan trekken, en [om]dat men hem voor een kar niet goed genoeg acht.'[35] Drie jaar later zag hij zichzelf als een kat die van een muur naar beneden tuimelde.[36] Ook het beeld van de vertrapte krekel was hem dierbaar (afb. 3).[37]

Verder had Bilderdijk de curieuze gewoonte om zichzelf in zijn brieven met exotische dieren te vergelijken, meestal om zijn beklag te doen over zijn situatie. In 1796 schreef hij vanuit Engeland dat hij het haatte om voor een curiositeit door te gaan: 'Maar om mij op maaltijden te vertoonen en als rond te laten kruien onder de menschen, even als een Westindische Vogel of Kaapsche Ezel [zebra], daar heb ik geen zin in.'[38] En in 1806, toen hij in Brunswijk woonde, schreef hij dat men hem kwam bekijken alsof hij een olifant of ander vreemd beest was.[39] Met zulke uitspraken onderstreepte hij zijn (literaire) buitenstaanderschap.

Verder dweepte Bilderdijks zijn leven lang met de Zwaanridder, van wie hij dacht af te stammen; het is veelzeggend dat hij een insigne van een vogeltje op

---

32 Bilderdijk, *De dieren,* 5.
33 Bilderdijk, *Brieven*, 1:177-78.
34 Willem Bilderdijk, *Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling, 1798-1806*, red. M. van Hattum (Utrecht: Hes & De Graaf, 2007), 718.
35 Brief aan M. Siegenbeek, 30 januari 1807. Erfgoed Leiden. Familiearchief Siegenbeek-van Heukelom, 602.
36 Bilderdijk, *Briefwisseling [...] met de hoogleeraren en mrs. M. en H.W. Tydeman,* 1:9.
37 Vgl. Honings, *De dichter als idool*, 66.
38 Willem Bilderdijk, *Mr. W. Bilderdijk's briefwisseling, 1795-1797*, red. J. Bosch, H.W. Groenevelt en M. van Hattum (Utrecht: HES, 1988), 1: 264.
39 Brief van W. Bilderdijk aan K.W. Schweickhardt, 14-15 april 1806. Bilderdijk Museum, C 14-4.

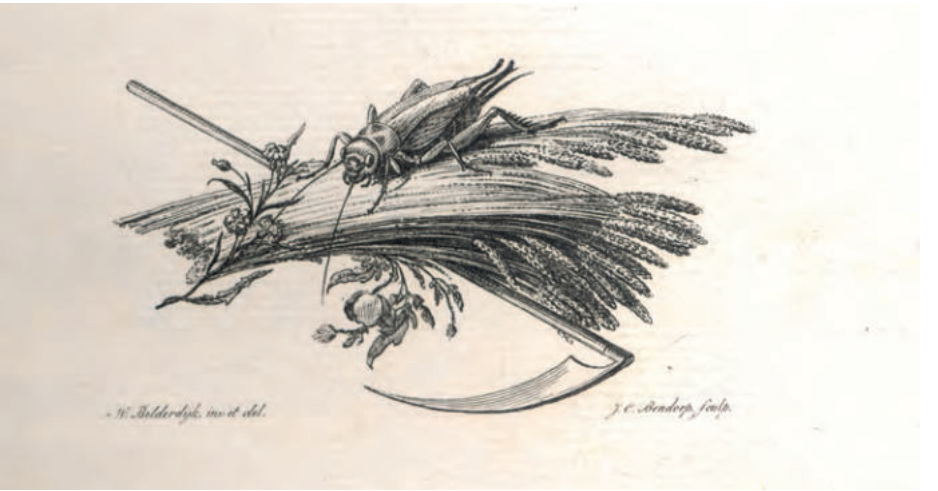

Afb. 3 Door Bilderdijk getekend vignet van een krekel, afgebeeld op de titelpagina van zijn bundel *Krekelzangen* (1822-23). *(Collectie Universiteitsbibliotheek Leiden)*

zijn borst droeg.[40] Een paard daarentegen was voor Bilderdijk niet meer dan een vervoersmiddel. In zijn Duitse tijd huurde hij in Brunswijk regelmatig een paard om naar zijn geliefde te kunnen reizen, die veertig kilometer verderop in Hildesheim woonde. Soms waren de tochten, door moerassen en duisternis, zo moeilijk, dat het paard dienst weigerde of de dichter uit het zadel wierp.[41]

In deze paragraaf wil ik de aandacht richten op Bilderdijks omgang met dieren die dicht bij hem stonden: huisdieren. Het eerste voorbeeld stamt uit de jaren zeventig van de achttiende eeuw. In die tijd werkte Bilderdijk als boekhouder op het kantoor van zijn vader in Amsterdam en zette hij zijn eerste schreden in de literaire wereld door mee te doen met genootschappelijke dichtwedstrijden. Daardoor kwam hij in contact met andere auteurs, onder wie barones Juliana Cornelia de Lannoy (1738-1782). Zij was toen een dichteres van naam. Tussen Bilderdijk en De Lannoy ontstond een geanimeerde briefwisseling, die vooral ging over elkaars werk (ze gaven elkaar op hoffelijke wijze commentaar), maar waarin ook De Lannoys geliefde schootkat enige tijd een bijrolletje speelde.[42]

---

40 Ton Geerts, *Het Bilderdijk-Museum. Catalogus van kunstvoorwerpen* (Leiden: Primavera, 1994), 46.

41 Honings en Van Zonneveld, *De gefnuikte arend*, 174-77.

42 Zie over deze kwestie W.R.D. van Oostrum, 'Geen Elysium voor Pegaasje, 't schootkatje van De Lannoy?', *Het Bilderdijk-Museum* 13 (1996): 12-16. Ik baseer mij in de komende alinea's op dit artikel.

De Lannoy was in het bezit van Pegaasje, 'een witte kat met een zwarte staart', waarop ze zeer gesteld was. Tot haar verdriet overleed het diertje in 1780. In zijn brieven schrijft Bilderdijk ronduit vrolijk over dit dode katje: ''t vriendlijk, 't aanminnig, en teder beestje, dat de eer verdiende van uwe begunstigde te zijn'.[43] Omdat Bilderdijk niet alleen een dichter maar ook een begaafde tekenaar was, vroeg ze hem een portret van het dier te maken. Op semi-verheven, schertsende wijze schreef hij in augustus 1780 dat dit niet gelukt was. Om Pegaasje toch te eren, beloofde hij om een tekening van het dier te maken. Ook probeerde hij een lofdicht uit zijn hoofd te wringen. Bilderdijk kon niet nalaten op te merken: 'Indien Pegaasjes schim nu nog niet voldaan is, zo zal ik drie plechtige latijnsche letters op zijn graf moeten schrijven,[44] waardoor zij zeker bevredigd zal worden, of zij zal nooit te bevredigen zijn. In dat geval, heb ik een goed Grieksch toovervaers in gereedheid, dat de geesten der afgestorvenen ligt bedwingen kan.'[45] Maar hoe hij het ook probeerde, zijn poging het dier af te beelden bleef zonder resultaat. Dat hing er wellicht mee samen dat hij niet van katten hield. Men moest een dame zijn om een 'juist denkbeeld van het aanminnige, van het tedere van een kat' te kunnen krijgen.[46]

Pim van Oostrum heeft deze kwestie in 1996 nader onderzocht. In het vervolg van de briefwisseling kwam Bilderdijk nog met een ander argument op de proppen waarom hij het katje niet kon afbeelden. Eigenlijk, zo merkte hij op, zou dat ongepast zijn. Daarbij beriep hij zich op het canonieke recht (Bilderdijk was in 1780 in Leiden aan zijn rechtenstudie begonnen). Volgens hem stond daarin vermeld dat het niet was toegestaan 'een ereteken, grafschrift of beeltenis' op te richten voor katten. Dat kwam omdat het katten was verboden het Elysium te betreden, de plaats waar de gelukzaligen na hun dood verbleven. Volgens Ovidius was die plaats alleen gereserveerd voor de papagaai van de Griekse dichteres Corinna en het musje van Lesbia. En al was Pegaasje net 'zo goed van rang, verdienste en afkomst als het tsilpend moschje van Lesbia, als 't snappend perroquetje van Corinna', katten waren nu eenmaal niet welkom: 'De katten zijn en blijven uitgesloten, en men mag ze dus geene eertekens oprichten.' Daar voegde hij aan toe dat hij begreep dat Pegaasjes dood De Lannoy in een lastig parket had gebracht, omdat zij zo in een 'proces' raakte met 'den aanhang der Ouden'.[47]

De brieven van De Lannoy zijn niet overgeleverd, maar uit Bilderdijks verontschuldigende reactie zou kunnen worden afgeleid dat ze gepikeerd was. Gericht als hij was op zichzelf en in een poging om geestig en spitsvondig te zijn, zag hij niet in dat De Lannoy oprecht verdriet had over de dood van haar huisdier.

---

43 Brief van W. Bilderdijk aan J.C. de Lannoy, 30 juni 1780; Bilderdijk, *Brieven*, 1:80.
44 Dat wil zeggen: RIP (*Requiescat in pace*).
45 Brief van W. Bilderdijk aan J.C. de Lannoy, 30 juni 1780; Bilderdijk, *Brieven*, 1:89.
46 Ibidem, 82.
47 Ibidem, 84-85, 87; Van Oostrum, 'Geen Elysium voor Pegaasje', 13-14.

Van Oostrum heeft bovendien laten zien dat Bilderdijks theorie niet klopt. Er zijn weliswaar geen voorbeelden van huiskatten in het Elysium, maar wel van andere 'grijpgrage viervoeters', zoals Cupido's leeuw, de panter en tijger van Bacchus, Apollo's wolf en de hond van Aesculapius. Maar die informatie liet Bilderdijk buiten beschouwing. Later maakte hij, in *Het buitenleven* (1803), duidelijk dat hij een grafteken voor een huisdier geen goed idee vond, omdat dit 'de menschelijkheid zou honen'.[48]

Veel affiniteit met huisdieren had Bilderdijk dus niet. In de jaren die volgden, leek hierin weinig verandering op te treden. Nadat hij in 1795 verbannen was, kwam hij in Engeland terecht, waar hij tot over zijn oren verliefd werd op de twintig jaar jongere Katharina Wilhelmina Schweickhardt. In een van de verzen die hij in deze tijd schreef, vergeleek hij zichzelf, merkwaardig genoeg, met een paling die zich door een beminde wilde laten roosteren.[49] Wilhelmina schijnt in het bezit te zijn geweest van een hond. Zoals de Romeinse dichter Catullus jaloers was op het musje van Lesbia, zo benijdde Bilderdijk Wilhelmina's hond, die dichter bij zijn haar mocht komen dan hij. Een klassiek beeld:

Daar wil, daar kan ik niets gelijken,
Dan 't trouw, gedwee, en huislijk dier,
Dat aan uw voeten zit te prijken; –
Om starende op uw oog, te smelten in dat vier.
Daar wensch ik my de zelfde banden
Die ge om zijn ruige halsvlok hecht;
Benij hem 't kussen uwer handen; –
En – sidder dat mijn mond het zegt![50]

Dat Bilderdijk zelf weinig met huisdieren had, wilde niet zeggen dat hij zijn kinderen die hij met Wilhelmina kreeg verbood om ze te houden. We weten dat zijn zoontje Julius Willem, geboren in 1798 te Berlijn, rond 1806 een vogeltje hield. Dankzij een briefje van de achtjarige Julius krijgen we een aardig inzicht in hoe groot het verdriet van een kind in de negentiende eeuw om een overleden huisdier kon zijn. Hij schreef in deze tijd regelmatig aandoenlijke briefjes aan zijn vader, die vanwege zijn werkzaamheden voor koning Lodewijk Napoleon veel van huis was. Zelfs de dag na Kerstmis, op 26 december 1806, was Bilderdijk er niet. Zijn zoontje schreef hem op die dag (over zichzelf in de derde persoon): 'Lieve Papa! Donderdag is Julius zyn vogel gestorven, daar was Julius heel bedroeft over, en

48 Van Oostrum, 'Geen Elysium voor Pegaasje', 14-15. Daarmee verwees Bilderdijk naar *De ouderdom* (1802) van Rhijnvis Feith, waarin die over dierenbegraafplaatsen en huisdieren schreef. Vgl. Rhijnvis Feith, *De ouderdom*, red. M. van Hattum (Amstelveen: EON, 2009), 77, 79.

49 'Eens palings klacht' (1796), in Bilderdijk, *De dichtwerken*, 13:71-72.

50 'Aan miss Suada' (z.j.), in Bilderdijk, *De dichtwerken*, 10:347.

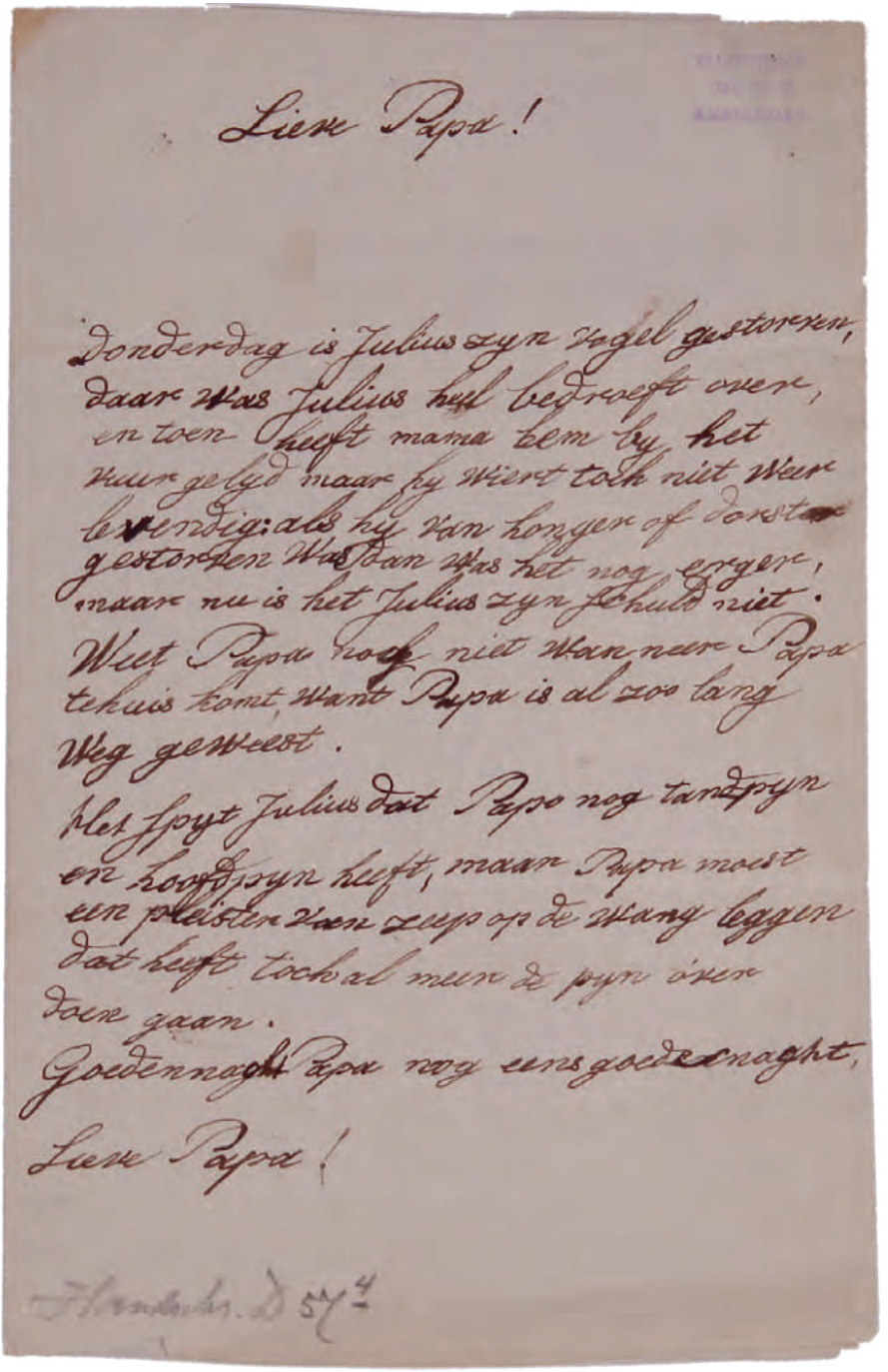

Lieve Papa!

Donderdag is Julius zyn Vogel gestorven,
daar Was Julius heel bedroefd over,
en toen heeft mama hem by het
vuur gelegd maar hy Wiert toch niet Weer
levendig: als hy Van honger of dorst
gestorben Was dan Was het nog erger,
maar nu is het Julius zyn schuld niet.
Weet Papa toch niet Wanneer Papa
tehuis komt, Want Papa is al zoo lang
Weg geweest.
Het spyt Julius dat Papa nog tandpyn
en hoofdpyn heeft, maar Papa moet
een pleister Van zeep op de Wang leggen
dat heeft tochal meer de pyn óver
doen gaan.
Goedennacht Papa nog eens goedennacht,
Lieve Papa!

Hoorn. d 57/4

Afb. 4 Briefje van Julius Willem Bilderdijk aan zijn vader, 26 december 1806, waarin hij schrijft over zijn dode vogel. *(Collectie Bilderdijk Museum, D 57-4)*

toen heeft mama hem by het vuur gelyd maar hy wiert toch niet weer levendig: als hy van honger of dorst gestorven was dan was het nog erger, maar nu is het Julius zyn schuld niet' (afb. 4).[51]

Dan is er nog een anekdote uit de periode van het Koninkrijk Holland (1806-1810), toen de Lodewijk Napoleon aan de macht was. Sinds de jaren tachtig van de achttiende eeuw waren Bilderdijk Rhijnvis Feith met elkaar bevriend.[52] Hoewel de eerste een vurige Oranjeklant was en de tweede patriot, stuurden ze elkaar hartelijke brieven, waarin ze elkaars werken vriendschappelijk becommentarieerden. Na Bilderdijks terugkeer uit zijn ballingschap in 1806, nodigde Feith de dichter wel eens uit om in Zwolle te komen logeren. In 1822, toen de vriendschap al lang bekoeld was, blikte Feith op één van die logeerpartijen terug, en vertelde hij een bezoeker van zijn buitengoed Boschwijk het volgende verhaal. Bilderdijk verbleef tijdens de zomer enkele dagen op Boschwijk om van 'zijne letterkundigen arbeid te verpoozen' (afb. 5). In die tijd hield Feith voor zijn plezier twaalf witte muizen als huisdier, die hij zelf 'opgekweekt' had. Op een zondag verliet Feith Boschwijk om de kerk te bezoeken. Omdat Bilderdijk zelden de ter kerke ging, bleef hij op het landgoed achter:

> En wat deed hij nu gedurende den kerktijd? Hij ging mijne muisjes inspecteeren en vergat in verstrooidheid de kooi te sluiten. Toen ik thuis kwam vond ik al mijne lieve diertjes op de loop. Waarschijnlijk zijn zij een prooi van de poes geworden. Twee dagen was ik van wegen mijn bitter verlies in een slecht humeur. Gij ziet dus dat ik eene zware grieve tegen onzen grooten dichter heb.[53]

Daarna wordt het weer stil rondom de huisdieren van de familie Bilderdijk, maar gelukkig is er een bijzonder ooggetuigenverslag beschikbaar dat ons van nadere informatie voorziet, al moeten we daarvoor een tijdsprong van vele jaren maken. In de zomer van 1825 logeerde de Engelse *poet laureate* Robert Southey enkele weken in huize Bilderdijk, nadat hij door een insect in zijn voet was gestoken en niet meer kon lopen.[54] In de brieven die hij vanuit Leiden naar huis stuurde, aan zijn vrouw en kinderen, gaf hij ook informatie over de dieren bij Bilderdijk thuis. Julius was in 1818 overleden.[55] Bilderdijks enige nog thuiswonende kind was Lodewijk Willem, die in 1812 geboren was.

---

51 Brief van J.W. Bilderdijk aan W. Bilderdijk, 26 december 1806. Bilderdijk Museum, D 57-4.

52 Zie over de vriendschap tussen Bilderdijk en Feith: Martien J.G. de Jong, *Twee vrienden en hun vrouwen. Schrijven, wrijven en vrijen in de pruikentijd* (Soesterberg: Aspekt, 2017).

53 Geciteerd naar De Jong, *Twee vrienden en hun vrouwen*, 132-33.

54 Zie hierover Rick Honings, 'Bij Bilderdijk aan tafel. Een bijzonder ooggetuigenverslag van Robert Southey uit 1825', *Het Bilderdijk-Museum* 26 (2009): 1-13.

55 Vgl. Peter van Zonneveld, 'Julius Willem Bilderdijk (1798-1818)', *Het Bilderdijk-Museum* 2 (1985): 9-14. Zie ook Honings en Van Zonneveld, *De gefnuikte arend*, 378-87.

Afb. 5 'Een middag op Boschwijk in 1806'. V.l.n.r.: Feith, J.H. van der Palm, Elias Annes Borger, Jan Fredrik Helmers en Bilderdijk. *(Collectie Literatuurmuseum, Den Haag)*

Uit een brief van Southey aan zijn zoon Cuthbert bleek dat Lodewijk vrij geïsoleerd opgroeide. Contact met andere kinderen had hij nauwelijks. Zijn enige speelmaatje was een kat: 'a magnificent tabby cat, as old as himself, who, however, is known by no other name than puss, which is good Dutch as well as English'.[56] Dat was niet het enige dier in huize Bilderdijk, want de jongen was ook steeds druk in de weer met een ooievaar. Deze diersoort kwam nogal veel voor in Nederland, aldus Southey:

> I must tell you about his stork. You should know that there are a great many storks in this country, and that it is thought a very wicked thing to hurt them. They

56 Honings, 'Bij Bilderdijk aan tafel', 9. Het bericht dat Bilderdijk een kat bezat, ontlokte André Hanou op zijn blog de woorden: 'Dit moet toch bijgeschreven worden als een plusje, op de rekening van Bilderdijk.' 'De kat van Bilderdijk', *Herkauwer's blog*, geraadpleegd op 13 oktober 2017, https://herkauwer.wordpress.com/2009/10/09/de-kat-van-bilderdijk.

> make their nests, which are as large as a great clothes basket, upon the houses and churches, and frequently when a house or church is built, a wooden frame is made on the top for the storks to build in. Out of one of these nests a young stork had fallen, and somebody wishing to keep him in a garden, cut one of his wings. The stork tried to fly, but fell in Mr. Bilderdijk's garden, and was found there one morning almost dead; his legs and his bill had lost their colour, and were grown pale, and he would soon have died if Mrs. Bilderdijk, who is kind to everybody and everything, had not taken care of him, as we do of the dumbeldores [hommels] when they have been in the house all night.[57]

De eerste nacht werd het dier ondergebracht in een soort 'summer-house' in de tuin, en sindsdien bestond er een hechte band tussen Lodewijk en de ooievaar. In de woorden van Southey aan zijn eigen zoon: 'He was very fond of Lodowijk and Lodowijk was as fond of his *oyevaar*, which is the name for stork in Dutch […], and they used to play together in such a manner, that his father says it was a pleasure to see them; for a stork is a large bird, tall and upright, almost as tall as you are, or quite.'[58]

Dankzij de goede zorgen herstelde de ooievaar. Lodewijk beleefde er veel plezier aan, maar voor de tuin van de familie was de nieuwe bewoner minder voordelig. 'The oyevaar was a bad gardener', aldus Southey. Met zijn grote poten vertrapte hij alle aardbeien en groentegewassen. Maar dat vonden Bilderdijk en zijn vrouw niet erg, omdat de ooievaar van Lodewijk hield en andersom. Soms stuurden ze er zelfs iemand op uit om paling voor het dier te kopen, als die in Leiden niet te krijgen was.[59]

Op een dag vloog de ooievaar weg. Zijn vleugels waren hersteld en Lodewijk zag toe hoe de vogel opsteeg en verdween. Dat deed de jongen veel verdriet, want hij was erg van het dier gaan houden, en vreesde dat het niet voor zichzelf zou kunnen zorgen en van de honger zou sterven:

> On the second evening, however, the stork came again and pitched upon a wall near. It was in the twilight, and storks cannot see at all when it is dusk, but whenever Lodowijk called *Oye! oye!* (which was the way he used to call him) the oyevaar turned his head toward the sound. He did not come into the garden. Some fish was placed there for him, but in the morning he was gone, and had not eaten it; so we suppose that he is married and living very happily with his mate, and that now and then he will come and visit the old friends who were so good to him.[60]

---

57 Ibidem, 7.
58 Ibidem, 8.
59 Ibidem, 8.
60 Ibidem, 8.

Daarnaast kwam Southey heel wat dieren tegen tijdens de copieuze maaltijden. De Engelsman was verbaasd over de gerechten die hij kreeg voorgezet, zoals 'roast meat' met botersaus en geroosterde kip met zoete appeltjes.[61] Hij at vooral rund en kip; varken en lam werden nooit geserveerd, omdat men dat niet geschikt vond voor iemand met een wond.[62] Zelf at Bilderdijk ook vlees, zo blijkt uit Southeys verslag. In 1816 had hij zich in een brief aan Meinard Tydeman erover beklaagd waarom het toch zo lastig was financieel zijn draai te vinden voor iemand als hij, 'die noch wijn, noch boter, noch tabak, noch sterken drank, noch gebak, noch vruchten, noch eenig misbaar ding gebruikt, noch speelt, noch schouwspel bezoekt, noch eenige liefhebberij-uitgave heeft, maar op zijne kamer met vrouw en kind van een simpel stuk lamsvleesch en wortelen of salaad, en een weinig melk, levende, zich zelfs geen enkelen gulden voor het koopen van een benoodigd boek veroorloven zou?'[63] Sindsdien was hij erop vooruitgegaan, want omstreeks 1825 werd er heel was vlees gegeten in huize Bilderdijk.

BILDERDIJKS LEERDICHT OVER DE DIEREN

Dieren speelden, zo blijkt uit het voorgaande, wel degelijk een rol in Bilderdijks persoonlijke leven. Dit geldt ook voor zijn werk. Toen *De dieren* in 1817 verscheen, was er een nieuwe fase in zijn leven aangebroken. In Amsterdam, waar hij op dat moment woonde, hield hij het niet meer uit. Hoewel hij in een rustig deel van de stad woonde, verdroeg hij het straatgewoel niet. Dat het leven hem zo tegenzat, stemde hem voor de zoveelste maal bitter. Ondanks het pensioen dat hij van de staat ontving (naar eigen zeggen niet meer dan een 'bedelbrok'), klaagde hij over gebrek, terwijl hij uiterst sober leefde. In Leiden hoopte hij te kunnen herademen, maar dan moest hij wel passende woonruimte vinden. Dat lukte op korte termijn niet, en dus zag hij zich gedwongen om 'in deze Hel' te verblijven (afb. 6).[64]

Bilderdijks geduld zou nog enige maanden op de proef worden gesteld. Maar in mei, in de negentiende eeuw de traditionele verhuismaand, vond de overgang dan toch plaats. Bilderdijk voelde zich meteen al veel beter: 'Reeds gevoele ik (of meene het te gevoelen, maar de uitwerkzels zijn analogue) den weldadigen invloed der zachtere Leydsche lucht, te ondervinden in eene zekere kalmte, die my geheel vreemd was geworden.'[65] In Leiden zou hij tien jaar blijven wonen. Hier ging hij, zoals bekend, privaatcolleges geven in de vaderlandse geschiedenis. Voordat Bilderdijk daarmee begon, in het collegejaar 1817-18, verscheen in de zomer eerst zijn didactische dichtstuk *De dieren*.

---

61 Honings, 'Bij Bilderdijk aan tafel', 8.
62 Ibidem, 4.
63 Bilderdijk, *Briefwisseling van Mr. W. Bilderdijk met [...] M. en H. W. Tydeman*, 184-85, 192.
64 Ibidem.
65 Brief aan J. Valckenaer, 6 mei 1817. Universiteitsbibliotheek Leiden, BPL 1039.

Afb. 6 Mattheus Ignatius van Bree, *Portret van Willem Bilderdijk* (1815). Olieverf op doek. *(Collectie Bilderdijk Museum)*

In de inleiding maakte Bilderdijk direct een distinctie tussen lezers die in de geestelijke wereld leven en zij die 'het stoffelijke als zelfstandig' beschouwen. Vertegenwoordigers van die laatste groep – waartoe Bilderdijk vermoedelijk ook de genoemde recensent Borger rekende – zouden zijn stuk waarschijnlijk niet meer kunnen waarderen dan als 'eene bloote Poëtische droom en een spel van verbeelding'. Lachend zouden zij hem vergelijken met de heilige Franciscus, die het evangelie aan de ganzen had gepredikt. Maar degenen tot wie de essentie van zijn poëzie wel doordrong, voor wie de geestenwereld en de aardse wereld niet gescheiden, maar communicerende vaten waren, en die niet alleen in natuurkunde geloofden, bood dit dichtstuk een blik op de bron van de goddelijke waarheid.[66]

Hoewel de inhoud verre van eenvoudig en eenduidig is, probeer ik een overzicht te geven van *De dieren* en de opvattingen die Bilderdijk erin naar voren brengt. In het eerste deel beklemtoont hij dat de aarde niet meer is dan een 'Schijn-heelal',[67] slechts een 'wederschal' van de echte, geestelijke waarheid. Dat

66 Bilderdijk, *De dieren*, 3-8.

67 Ibidem, 10. In zijn dichtstuk *De geestenwareld* had Bilderdijk eerder al gesproken over het aardse leven als 'dien wezenloozen schijn'. Vgl. Buijnsters, 'Willem Bilderdijk en de Geestenwareld', 297.

hangt samen met de 'Val', dat wil zeggen: de zondeval. Daardoor had de mens het contact met God verloren, en was de schepping zijn volmaaktheid kwijtgeraakt. Als gevolg van deze door de zondeval veroorzaakte chaos, raakte de wereld in de macht van wijsgeren die het bestaan trachtten te doorgronden met theorieën. Dit gegeven komt ook al in *De kunst der poëzy* uit 1809 voor.

In het vervolg spreekt Bilderdijk de engelen aan: 'Gij, eerstgeboornen van de schepping!' Bilderdijk herinnert de lezer eraan dat een deel van hen in opstand was gekomen tegen God. Hoewel in zijn dichtstuk die naam niet voorkomt, refereerde hij aan het bekende verhaal van Lucifer – de hoogste engel in de hemelse hiërarchie – die in opstand was gekomen tegen God.[68] Uiteindelijk werd hij verslagen door de aartsengel Michaël, waarna Lucifer verbannen werd. Deze mythe, die de basis vormde voor Vondels toneelstuk *Lucifer* (1654), behoorde in de negentiende eeuw tot het algemeen geestelijk bezit. In de Bijbel komt Lucifers naam evenwel niet voor, net zomin als een uitvoerige beschrijving van de opstand van de engelen. Nergens in de Bijbel staat bovendien wanneer die plaatsvond. Was dat voor of na de schepping van de mens? Alleen in Openbaring 12 lezen we:

> 7 En er werd krijg in den hemel: Michaël en zijn engelen krijgden tegen den draak, en de draak krijgde ook en zijn engelen.
> 8 En zij hebben niet vermocht, en hun plaats is niet meer gevonden in den hemel.
> 9 En de grote draak is geworpen, namelijk de oude slang, welke genaamd wordt duivel en satanas, die de gehele wereld verleidt, hij is, zeg ik, geworpen op de aarde; en zijn engelen zijn met hem geworpen.[69]

Samen met de satan werden de engelen die in opstand waren gekomen, dus uit de hemel geworpen.

Bilderdijk geeft in *De dieren* zijn eigen interpretatie van dit Bijbelse verhaal. Volgens hem werden de gevallen engelen in 'een stroom en draaikolk' naar beneden gesleurd, van 'wroeging, spijt, berouw, en wrok, en schrik bevangen'. Een deel van hen werd rechtstreeks naar de hel gezonden: 'Waar 't alverwoestend vuur dat eens deze aard moet blaken, / Hen opneemt in zijn brand, om nimmer weêr te slaken; / In ketenen gekneld van eeuwig diamant.' Deze engelen zaten volgens Bilderdijk voor eeuwig vast in de helse afgrond, begraven onder 'berggranieten' en ondoordringbare steenlagen.[70]

Maar er waren in Bilderdijks optiek ook engelen die minder kwaadaardig waren dan degenen die in de hel waren geworpen. Hun zielen bleven als geesten in de dampkring van de aarde zweven. En dan was er nog een derde categorie,

---

68 Vgl. Karel Porteman en Mieke B. Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1600-1700* (Amsterdam: Bert Bakker, 2013), 532.
69 Statenbijbel, geraadpleegd via https://www.statenvertaling.net/bijbel/open/12.html.
70 Bilderdijk, *De dieren*, 10-13.

die berouw toonde en aan wie een ander lot was beschoren. Deze engelen werden voor straf op aarde geplaatst: 'Het aardrijk werd, als ons, hun woon- en folterplaats'.[71]

Aanvankelijk zweefden deze engelen daar rond als geesten of zielen zonder lichaam, maar omdat ze dit ondraaglijk vonden, smeekten ze God om stof te mogen zijn – en God streek over Zijn hart:

> De Englengeest wordt met een lijf bezwaard,
> Een lichaam, welks gestalte, en vormgestel, en leden,
> Zich wijzigt naar elks aart, gevoel, en vatbaarheden,
> En 't geestlijk aanzijn toont, in 't stoflijke uitgedrukt;
> Gevangnis, waar hun hart gedwee in nederbukt!
> Van daar dat onderscheid der duizenden van dieren,
> Die aarde, en lucht, en zee, en meeren en rivieren,
> Vervullen, en door 't stof krioelen, van geslacht
> Verscheiden, uit den schoot der hoofdstof voortgebracht.
> God sprak, en aarde en zee gehoorzaamt. Vlugge Geesten,
> Bedwongen in den band des stofklomps, zijt gy beesten.[72]

Zo kwamen de zielen van de (derde categorie) gevallen engelen in de dieren terecht. Dat was volgens Bilderdijk de verklaring voor het feit dat dieren nog altijd zo'n 'wondre kracht' bezitten, vergelijkbaar met die van de mens.[73] Net als de mens zijn de dieren immers in het bezit van kunstdrift, leerzucht en denkkracht en kunnen ze emoties als liefde, woede en haat ervaren. Bilderdijk was het niet eens met Descartes, die beweerde dat dieren dezelfde zintuigen hadden als de mens, maar niet konden denken.

In Vondels *Lucifer* komen de engelen in opstand tegen God, omdat ze jaloers zijn op de mens – dus na diens schepping. Lucifer zag het met lede ogen aan dat God de mens boven de engelen verhief.[74] Bilderdijk koos voor een andere interpretatie. In zijn optiek werd de mens pas geschapen ná de val van de engelen. Die bijzondere, volledig van Vondel afwijkende chronologie had hij nodig om zijn theorie over de dieren te beargumenteren.

God schiep in Bilderdijks optiek de mens pas naar zijn evenbeeld nadat de val van de opstandige engelen had plaatsgevonden. Omdat daarvoor al de zielen van de gevallen engelen in de dieren terecht waren gekomen, ontstond er een andere situatie. De eerste mens, Adam, kwam nu in de positie om de dieren te overheersen, terwijl zij op hun beurt de mens moesten dienen, als 'slaven'. Dat ze dit tot in

---

71 Ibidem, 13.
72 Ibidem, 14.
73 Ibidem, 14.
74 Vgl. Porteman en Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland voor de muzen*, 532.

de eeuwigheid verplicht waren, was Gods straf. Bilderdijk: 'Zoo is verneedring 't loon dat overmoed vergeldt!'[75] Er was dus sprake van een merkwaardige paradox: enerzijds waren dieren engelen, een geschenk van God, vervuld van geestelijk leven, maar anderzijds ook 'vervallen en ontaard'.[76]

Hoewel de gevallen engelen zich aanvankelijk geen raad wisten met hun nieuwe staat, raakten ze er allengs aan gewend. Daar was vooral de mens verantwoordelijk voor: 'Hy wees u 't voedsel aan, vertroostte u door zijn streelen, / En trachtte de open wond in uw gemoed te heelen.' Zo raakten de dieren, 'Adams onderdanen',[77] gehecht aan de mens.[78] Die overheerste de dieren weliswaar, maar boezemde ze tegelijkertijd ontzag in. Mens en dier leefden aanvankelijk in harmonie met elkaar, en spraken elkaars taal, want volgens Bilderdijk konden dieren in deze fase van het scheppingsverhaal nog spreken.

Er was echter één dier dat haat in zijn hart voelde, een beest listiger dan welk ander ook, groen van kleur, 'Wiens tong 't geschubde lijf in gladheid overtreft'.[79] Bilderdijk heeft het natuurlijk over de slang, die hij dus eveneens als een gevallen engel beschouwde.[80] Ook bij Vondel is de slang een gevallen engel, hoewel bij Vondel de val van de engelen ná de schepping van de mens plaatsvindt (maar wel vóór de zondeval). Bij Bilderdijk wordt de chronologie van de gebeurtenissen aangepast: eerst vindt de opstand en verbanning van de engelen plaats, dan de schepping van de mens en ten slotte de zondeval. Waarom maakte hij deze keuze? De reden is vermoedelijk te vinden in het scheppingsverhaal Genesis 1:

> 25 En God maakte het wild gedierte der aarde naar zijn aard, en het vee naar zijn aard, en al het kruipend gedierte des aardbodems naar zijn aard. En God zag, dat het goed was.
> 26 En God zeide: Laat Ons mensen maken, naar Ons beeld, naar Onze gelijkenis; en dat zij heerschappij hebben over de vissen der zee, en over het gevogelte des hemels, en over het vee, en over de gehele aarde, en over al het kruipend gedierte, dat op de aarde kruipt.
> 27 En God schiep den mens naar Zijn beeld; naar het beeld van God schiep Hij hem; man en vrouw schiep Hij ze.[81]

---

75 Bilderdijk, *De dieren*, 15-16.
76 Ibidem, 20.
77 Bilderdijk noemt expliciet het paard, de hond, de olifant, de schildpad, de das en de dolfijn.
78 Ibidem, 22, 27.
79 Ibidem, 28.
80 Het is onduidelijk waarom de slang als hij zo slecht en haatdragend was niet al vóór de schepping van de mens naar de hel verbannen was. Het waren toch alleen berouwvolle engelen die een dierenlichaam kregen?
81 Statenbijbel, geraadpleegd via https://www.statenvertaling.net/bijbel/gene/1.html.

Dus als de dieren er eerder waren dan de mens en ze inderdaad gevallen engelen waren, dan moest de opstand en verbanning van de engelen wel eerder plaats hebben gevonden.

Het was de slang die Eva, Adams 'lieve gezellin', ertoe wist te verleiden om het enige verbod dat God hen in het overvloedige aardse paradijs gegeven had te overtreden: het plukken van de 'vrucht des kennisbooms'.[82] De slang houdt haar voor dat zij aan God gelijk zal worden door van de appel te proeven. Daar kan Eva, zwak als ze is, geen weerstand aan bieden, en zij verleidt vervolgens Adam ertoe om hetzelfde te doen. Nadat ze allebei van de verboden vrucht gegeten hebben, veranderen Adam en Eva, de bewoners van het Paradijs en de koningen van de aarde, van status:

> Gy siddert; zijgt elkaâr in de armen; maar, helaas!
> Als wormen, die, verschrikt voor 't naadrend stormgeblaas,
> In 't om haar stuivend zand zich aan elkander klemmen,
> Gy voelt u 't kille bloed in long en aders stremmen,
> En schudt als 't trillend riet of 't bevende espenblad,
> En de Aartsmonarch verdween: de dood is 't, dien hy at![83]

Zo werden Adam en Eva, zoals ook beschreven wordt in Genesis, uit de Hof van Eden verbannen. Dat had grote gevolgen: de mens, die voortaan sterfelijk was, zag zich vanaf nu gedwongen om een zwaar en moeilijk leven te leiden. Op bevel van God versteende de aarde, die niet langer vruchten, maar slechts distels voortbracht, aldus Bilderdijk. Regen, wind, hagel en overstromingen zorgden ervoor dat oogsten mislukten. De schepping raakte door de misstap van de mens onherroepelijk ontregeld.

Ook de dieren ondervonden de gevolgen van de Zondeval. Ze raakten hun spraakvermogen kwijt:

> Uw spraak verloor zich, in 't mistroostig, jammrend, hijgen,
> Of eenzaam woudgebrul en hartverbijtend zwijgen:
> 't Verhemelt' werd beklemd, de tong verstijfde en zwol,
> En de adem in de borst klonk dompig, woest, en hol.[84]

Er veranderde nog iets voor de dieren. Sinds de Zondeval leefden ze niet meer in harmonie met de mens, zoals daarvoor, maar werd die hun ergste vijand. De dieren keerden volgens Bilderdijk terug tot de 'springbron' van hun val, en hun gedrag werd voortaan gekenmerkt door woede en moordzucht. Dat had tot gevolg dat ook hun uiterlijk een transformatie onderging – ze werden woestelingen:

---

82 Bilderdijk, *De dieren*, 30.
83 Ibidem, 37.
84 Ibidem, 40.

Uw leest vervormt zich naar uw woede. Klaauw en tand
Verscherpen, groeien uit; en 't blaakrend ingewand
Verschrompelt van den gal, uit grimmig bloed verbasterd.
Uw brullen is 't gehuil waarmeê de Satan lastert;
En elke drop van 't bloed dat uw verwoedheid koelt,
Wordt mooglijk door geene eeuw van tranen afgespoeld.[85]

Daarop vaardigde God een verbod uit voor de dieren op het doden van mensen. Zelfs de gruwelijkste ondieren die verteerd werden door honger, zoals de felle bosleeuw, de woeste stier en wreedste tijger ('van louter Hel doordrongen'), wenden vanaf nu hun blikken af, als de mens alleen al naar ze keek.[86]

Slechts enkele dieren bleven de mens, nadat hij verbannen was uit het aardse paradijs, nabij – als slaven: het schaap ('dat hem kleedt, en voedsel en bescherming / Met frisschen zuivel loont, en deksel, en verwarming!'), het rund (dat de boer helpt de ploeg voort te trekken, de oogst huiswaarts voert en 'gladde boter schenkt uit klavergras en wei'!), het paard (de 'oorlogsbriescher' met zijn schuimende bit, die de mens door bossen, stromen en meren voert), het lastdier (de ezel) en het rendier.[87]

Een aparte plaats wordt ingeruimd voor de kat, het huisdier dat zich neervlijt bij de haardstee, op daken en in bomen springt en het 'knagend ondier weert uit voorraadschuur en spinden [voorraadkasten]'. Maar zelfs in de braafste kat is het valse vuur nog altijd terug te vinden, want diep in zijn hart huist de duivel ('Die lustziek dartelt of verraderlijk vermoordt'), aldus Bilderdijk:

Neen, 'k gruw van 't valsche vuur dat uit zijne oogen gloort.
Men dulde, en voede 't, ja, en schenk' zijn dienst vergelding,
Maar andren eischen 't hart een teedrer lofvermelding.[88]

Tegelijkertijd maakten alle dieren, van de tortelduif tot het nietigste insect, deel uit van Gods schepping: 'Geen wormtjen wordt vertreên, geen mijtjen zal vergaan, / Of 't zwakste leven zelfs verëdelt in 't bestaan.' Bilderdijk was het niet eens met theologen die beweerden dat dieren geen ziel hadden. Hij geloofde in de onsterfelijkheid van de ziel: 'Onsterfbaar is de geest, of hy bestaat niet.'[89]

Maar volgens Bilderdijk was er wel een cruciaal verschil tussen mens en dier. Als christen geloofde hij in de Opstanding: op de Dag des Oordeels zou het menselijk lichaam verrijzen; het lijf is meer dan kleding, het is eigendom. De dieren is echter een ander lot beschoren; hun lichaam is niet meer dan een tijdelijk omhul-

85 Ibidem, 41.
86 Ibidem, 43.
87 Ibidem, 44-45.
88 Ibidem, 45-46.
89 Ibidem, 47-48.

sel, en zij zullen in tegenstelling tot de mens niet naar de hemel gaan. Bilderdijk hechtte geen geloof aan dat van de 'Ohi-indiaan', die ervan uitging dat hij de hond met wie hij gejaagd had, terug zou zien 'in 't later weêrbestaan'.[90] Wat gebeurde er dan met het dier nadat de mens het gedood had of het op een andere wijze gestorven was? Joris van Eijnatten heeft erop gewezen dat Bilderdijk niet geloofde in de metempsychose, 'de transmigratie van een (voormalige) engelenziel van het ene dierenlichaam naar het volgende.'[91]

Maar wat was zijn opvatting dan wel? Als een dier sterft, vergaat zijn lichaam en keert de ziel van de engel weer terug tot zijn geestelijke staat, aldus Bilderdijk. De engel werpt zijn tijdelijke omhulsel af en wordt weer geest: de gevangene verlaat zijn 'tuchthuis'. Of hij vervolgens zalig wordt, hangt ervan af hoe hij zich daarna ten aanzien van God opstelt. Die bepaalt wat er gebeurt: 'herstel, of – zwaarder straf'.[92] Voor de gevallen engelen, die voor straf dier waren geworden, was dus uiteindelijk vergeving mogelijk.

In *De geestenwareld* had Bilderdijk, zes jaar voordat hij met *De dieren* kwam, al uitvoerig over zijn occulte geloof in geesten geschreven. Voor de dichter waren geesten geen verzinsels, maar daadwerkelijk aanwezig in het leven. Naar eigen zeggen had hij zelf meermalen contact met geesten gehad. Dit was in zijn optiek sterk verbonden met het dichterschap, dat hij als een vorm van goddelijke openbaring ervoer.[93] Als hij dichterlijk geïnspireerd raakte, steeg hij op naar hogere sferen en kwam hij in aanraking met het goddelijke – en dus ook met de geesten van engelen. We zouden het leerdicht *De dieren* in dat opzicht als een vervolgstuk op *De geestenwareld* kunnen beschouwen: hij voegde als het ware een stukje van de puzzel toe. De geesten waarmee hij in contact stond, zouden dus ook geesten kunnen zijn van 'gevallen engelen', die nadat ze als dieren stierven, waren teruggekeerd tot hun onstoffelijke staat, al wordt dat nergens expliciet gezegd.

In *De dieren* wilde Bilderdijk de lezer er dus van overtuigen dat dieren gevallen engelen waren. Die stelling had grote gevolgen: het betekende dat dieren, net als mensen, een onsterfelijke ziel hadden en dat hun geesten na de dood bleven voortbestaan, al was dat op een andere manier dan bij de mens.

Toch was Bilderdijks stellingname minder uniek dan op het eerste oog lijkt, want hij had een deel van zijn ideeën, behalve aan de Bijbel,[94] ontleend aan de 'voortreflijken' Andrew Ramsay (1686-1743), aan wie hij zich in zijn inleiding schat-

90 Ibidem, 49.
91 Van Eijnatten, *Hogere sferen*, 384.
92 Bilderdijk, *De dieren*, 49.
93 Vgl. Buijnsters, 'Willem Bilderdijk en de Geestenwareld', 302.
94 In zijn 'Aanteekeningen' bij *De dieren* nam Bilderdijk vele verwijzingen op naar de Bijbel. Het idee dat er (engelen)geesten in de lucht verblijven, vond hij bijvoorbeeld ook in Efeziërs 6:12 in het Nieuwe Testament, waarin melding wordt gemaakt van een strijd 'tegen de geestelijke boosheden in de lucht'.

plichtig verklaarde. Over de receptie van Ramsay in Nederland is nog nauwelijks geschreven. Alleen Van Eijnatten schrijft er in zijn Bilderdijk-boek over. Hij typeert deze natuurfilosoof als een naar Frankrijk geëmigreerde 'jacobitische Schot, een vrijdenker en één van de belangrijkste vrijmetselaars van de achttiende eeuw; een tot het rooms-katholicisme bekeerde ex-calvinist met een gloeiende hekel aan de predestinatieleer […] en de schrijver van één van de bestsellers uit de eeuw der Verlichting, *Les voyages de Cyrus* (1727).' Volgens Van Eijnatten verdedigde Ramsay merkwaardige ideeën, die tegen Bilderdijks geloof indruisten; hij noemt het curieus dat hij het adjectief 'voortreffelijk' aan diens naam liet voorafgaan.[95]

In zijn privébibliotheek bezat Bilderdijk Ramsays boek *Philosophical principles of natural and revealed religion* (1748-49), in een tweedelige editie uit 1751.[96] Aan dat werk ontleende hij, zoals hij in zijn voorwoord bij *De dieren* ruiterlijk toegaf, het idee van de 'driesoortigheid' van de gevallen engelen.[97] Ramsay geloofde dat de eerste soort ('the seraphic chiefs, the most obstinate demons, the most vicious, perverse, cruel spirits') direct na de opstand naar de hel waren gestuurd. De tweede categorie was minder erg, maar nog altijd kwaadaardig, en zweefde in de lucht 'to execute the designs of eternal Wisdom and Justice'. De derde soort bestond uit levende zielen, die volgens Ramsay zowel in de mens, maar ook in de dieren terecht waren gekomen: 'Their bodies were envelopped as ours, with a gross, opake, mortal, and corruptible case, their superior faculties were benummed, and they were deprived of the use of speech, and reason, which they enjoyed in a paradisiacal state.'[98] Dat was dus enigszins anders dan Bilderdijk in *De dieren* beweerde. Ook verschillend was hoe Ramsay naar de dieren keek. Als cartesiaan geloofde hij niet dat dieren in het bezit waren van een denkvermogen als dat van de mens. Daardoor was hij minder diervriendelijk dan Bilderdijk.[99]

Er was nog een ander werk waarin Bilderdijk inspiratie voor zijn ideeën vond. In de tijd dat hij met *De dieren* bezig was, kreeg hij de *Bibeldeutungen* (1812) van de Duitse jurist, theoloog en politicus Johann Friedrich von Meyer onder ogen.[100] Bilderdijk was onder de indruk, vooral omdat hij daar gelezen had dat God 'de wilde dieren niet verslindend, en ook geen horsels en ongedierte of gewurmte geschapen heeft', maar dat het bestaan van zulke beesten samenhing met de Zondeval: 'Dit stukjen laat zich zeer wel rijmen met het grondgevoelen in mijn stukjen van de Dieren'. Bilderdijk had immers geschreven dat de dieren van gedaante

---

95 Van Eijnatten, *Hogere sferen*, 384.

96 *Catalogus eener merkwaardige verzameling van boeken en handschriften, […] alles nagelaten door wijle den wel edelen gestrengen heer mr. Willem Bilderdijk […]* (Amsterdam: J. Immerzeel Junior, 1832), 7.

97 Bilderdijk, *De dieren*, 7.

98 Geciteerd naar Van Eijnatten, *Hogere sferen*, 385. Het is een citaat uit Andrew Ramsays postuum verschenen werk *Philosophical principles of natural and revealed religion*.

99 Van Eijnatten, *Hogere sferen*, 384-85.

100 Joh. Fri. von Meyer, *Bibeldeutungen* (Frankfurt a. M.: J.C. Hermann, 1812).

waren veranderd na de Zondeval, maar hij deelde Meyers opvatting niet helemaal, aangezien die de overige dieren 'als tot de eigenlijke oorspronklijke schepping behoorende' aanmerkt (en dus Bilderdijks idee van de gevallen engelen niet deelde).[101]

BESLUIT

Het gaat niet te ver om te stellen dat *De dieren* een merkwaardig gedicht is, dat zelfs na meer dan tweehonderd jaar nog altijd de wenkbrauwen doet fronsen. Wie de moeite neemt het werk te lezen is nog net zo verbaasd als de recensent van de *Vaderlandsche Letteroefeningen*. Hoe moeten we dit werk van Bilderdijk nu interpreteren en welk doel had hij er mee voor ogen?

In de eerste plaats bood het Bilderdijk de mogelijkheid om impliciet in debat te gaan met Vondel, zijn voorganger, met wie hij vaak vergeleken werd. Vondel had in zijn beroemde *Lucifer* immers een theorie uit de doeken gedaan over de val van de engelen, die in opstand kwamen tegen God omdat Hij de mens boven hen stelde. Bilderdijk stelde daar in zijn dichtstuk een andere visie tegenover. Voor hem stond vast dat de volgorde van de gebeurtenissen anders was dan Vondel beweerde. Voor Vondel gold dat eerst de schepping van de mens plaatsvond, vervolgens de opstand van de engelen en ten slotte de zondeval. Bilderdijk koos, vanwege zijn visie op de dieren, voor een andere chronologie: eerst de opstand van de engelen, vervolgens de schepping van de mens en ten slotte de zondeval.

Belangrijker is echter dat Bilderdijk, net als bijna overal in zijn literaire werk, ook met dit dichtstuk onderstreepte dat hij een buitenstaander was, een eenling, een genie, een profeet, iemand die heel anders is en denkt dan 'gewone' mensen. Elders heb ik geschreven over Bilderdijks beroemdheidscultus en *self-fashioning*, waarmee hij een beeld van zichzelf schetste als een geniale, goddelijk geïnspireerde, aan armoede lijdende dichter, die gevoeliger was dan anderen en de werkelijkheid anders beschouwde dan 'gewone' mensen.[102] *De dieren* was, zo legde Bilderdijk in een brief aan Jeronimo de Vries uit, het bewijs dat hij niet op deze aarde thuishoorde: 'Het Stukjen behoort tot deze ellendige wareld zeker niet, maar tot de mijne, waaralleen ik in leven kan; want deze was altijd een hel voor my, en van dag tot dag is zy 't meer en erger. Ook kan ik niets meer dulden van 't geen er toe behoort, want het eenige dat ze my lydelyk maken kon, is voorby: naaml[ijk] nut te doen.'[103] Zo onder-

101 Bilderdijk, *Brieven*, 3:89-90. Meer over Meyers opvattingen in Van Eijnatten, *Hogere sferen*, 351-53.

102 Vgl. Rick Honings, 'De mythe van de dichter. Willem Bilderdijks beroemdheidscultus', *Nederlandse Letterkunde* 19 (2014): 1-32. Zie ook Honings, *De dichter als idool*, hoofdstuk 1.

103 Brief van W. Bilderdijk aan J. de Vries, 17 september 1817. Universiteitsbibliotheek Amsterdam, XXIII.D.9.

streepte Bilderdijk zijn status als onmaatschappelijke, onburgerlijke *poète maudit*.

Daarmee samenhangend (want voor Bilderdijk waren poëzie en godsdienst een en hetzelfde),[104] gebruikte hij dit stuk ook om zich als een christelijke profeet te presenteren. Dat is iets wat hij in de jaren hierna veel vaker zou doen, als hij zich steeds meer als cultuurcriticus gaat opstellen, vooral in de jaren twintig van de negentiende eeuw.[105] *De dieren* kan men lezen als een stap in die richting. Maar tegen de tijdgeest ging Bilderdijk in 1817 nog niet tekeer. We hebben gezien dat Bilderdijk al in de inleiding bij *De dieren* een onderscheid maakte tussen ongelovigen, die niet in de geestenwereld geloofden, en gelovigen, voor wie het aardse en het goddelijke met elkaar verbonden zijn. Zelf vervulde hij daarin de rol van profeet, een schakel tussen aarde en hemel, die in direct contact stond met hogere sferen en de waarheid moest verkondigen, al wist hij bij voorbaat dat een groot deel van zijn gehoor niet overtuigd zou worden. Hij richtte zich daarom alleen tot een groepje uitverkorenen: 'Mochten zy dit WILLEN begrijpen die er de meening van vatten!' Ook elders in het stuk zou hij nog een aantal keren zijn uitverkiezing benadrukken: hij was degene die een lijntje had naar God.[106]

Bilderdijk was er heilig van overtuigd dat het einde der tijden in aantocht was, en wilde zijn tijdgenoten als een profeet daarvoor waarschuwen; hij had een 'eschatologische verwachting'.[107] Het zou volgens hem niet lang meer duren voordat de Dag des Oordeels aanbrak en God het kaf van het koren zou scheiden. Daarvan meende Bilderdijk allerlei voortekenen te zien. In 1823 noemde hij tegenover Abraham Capadose enkele voorbeelden hiervan. Het einde der tijden was niet alleen te zien aan 'de zich verdringende opvolging van Staatsgebeurtenissen', maar ook aan allerlei veranderingen in de natuur: 'het niet meer rijpen van vruchten in het zelfde getal weken of maanden als voorheen, het schijnbaar ouder worden van dieren en menschen by het meerder verval van de lichamen'.[108]

Hoe moeten we Bilderdijks theorie van de dieren in verband brengen met hoe hij zelf met huisdieren omging, dus met het eerste deel van dit artikel? Hoe kunnen we beide perspectieven verknopen? Uit de gegeven voorbeelden is af te leiden dat Bilderdijk als jongeling weinig affiniteit met dieren had. De twaalf witte muizen van Rhijnvis Feith liet hij als prooi voor de poes aan hun lot over. Bij het verdriet van De Lannoy over een schootkatje kon hij zich niet veel voorstellen. Maar dat heeft nog niets te maken met zijn opvatting over katten als vleesgeworden duivels, zoals hij in *De dieren* schreef. Uit de correspondentie met De Lannoy spreekt de gedachte dat dieren niet in de hemel konden komen; voor Pegaasje was immers

104 In *De kunst der poëzy* schreef hij: 'De Dichtkunst des poëets, de Godsdienst van den christen, / Is één'. Geciteerd naar Bilderdijk, *De kunst der poëzy*, 90.
105 Vgl. Kagchelland en Kagchelland, *Van dompers en verlichten*.
106 Ibidem, 13.
107 Buijnsters, 'Willem Bilderdijk en De Geestenwareld', 296.
108 Bilderdijk, *Brieven*, 5:33.

geen plaats in het Elysium. Dat is in tegenspraak met zijn latere opvatting dat er vergiffenis voor de geesten van de gevallen engelen mogelijk was.

Toen Bilderdijk ouder werd, had hij er kennelijk geen bezwaar tegen om zelf huisdieren te houden, vermoedelijk om zijn kinderen een plezier te doen. Wat hij van Julius' vogeltje vond, weten we niet, maar de wijze waarop Bilderdijk en zijn vrouw met Lodewijks ooievaar omgingen, laat zien dat ze het dier met liefde verzorgden. Zelfs bezat hij omstreeks 1825 een huiskat, het dier waarover hij in zijn werk zo onvriendelijk schreef. De soep werd dus niet zo heet gegeten als hij werd opgediend.

Datzelfde geldt voor Bilderdijks vleesconsumptie. We hebben gezien dat Bilderdijks Engelse gast Robert Southey tijdens zijn bezoek aan Nederland in 1825 tal van dode dieren op zijn bord kreeg. Zelf at Bilderdijk gematigd vlees. 's Avonds als Southey koud gepekeld vlees nam, gaf Bilderdijk de voorkeur aan melk, schreef Southey in een van zijn brieven.[109] En in een andere bron, een verslag van John Bowring, merkt de Engelman op: 'eenige jaren lang heeft hij geen dierlijk voedsel gebruikt.'[110]

Bilderdijk als vegetariër? Zou hij inderdaad op een gegeven moment gestopt zijn met het eten van vlees? En hing dit dan samen met de ideeën die hij in *De dieren* beschreven had? Wilde hij, in de woorden van de criticus uit de inleiding, soms geen 'duivelsgebraad' verorberen? Ik denk het niet. Zelfs als Bilderdijk zou hebben geleefd volgens de ideeën die hij in zijn leerdicht had geventileerd, dan is het onwaarschijnlijk dat hij daarom geen vlees wenste te weten. Na de dood verlaat de engelengeest immers zijn 'dierpels', schreef Bilderdijk in *De dieren*. De engel krijgt een nieuwe status: 'herstel' of 'zwaarder straf', hemel of hel, verlossing of verdoemenis.[111] Het dode dierenlijf dat achterblijft is volgens Bilderdijk niet meer dan een kledingstuk, in tegenstelling tot het menselijk lichaam, dat op de Dag des Oordeels zal herrijzen. Met andere woorden, aan een dood dier was niets engelachtigs meer. Vlees eten kan dus niet worden beschouwd als het oppeuzelen van een engel.

Het niet eten van vlees onderstreepte wederom Bilderdijks buitenstaanderschap. Vergeleken met gewone mensen, voor wie het eten van vlees doodnormaal of juist een ideaal was (voor arme mensen was het niet weggelegd) stelde hij zich immers excentriek op. Maar het is ook niet uit te sluiten dat hij het vlees om gezondheidsredenen liet staan.

BIBLIOGRAFIE

Berg, W. van den. 'Bilderdijk maatschappelijk beschouwd'. In *Folia Bilderdijkiana. Bladen voor Bosch*, red. M. van Hattum, L. Strengholt en Peter van Zonneveld, 49-54. Amsterdam: Vereniging 'Het Bilderdijk-Museum', 1985.

109 Honings, 'Bij Bilderdijk aan tafel', 4.
110 Vgl. John Bowring, *Brieven* (Leeuwarden: G.T.N. Suringar, 1830), 237.
111 Bilderdijk, *De dieren*, 49.

Berg, W. van den en J.J. Kloek. 'Inleiding'. In Willem Bilderdijk, *De kunst der poëzy*, red. W. van den Berg en J.J. Kloek, 7-63. Amsterdam: Prometheus, 1995.
Berg, Willem van den, en Piet Couttenier. *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1800-1900*. Amsterdam: Bert Bakker, 2009.
Buijnsters, P.J. 'Willem Bilderdijk en de Geestenwareld'. *De Nieuwe Taalgids* 60 (1967): 289-304.
Eijnatten, Joris van. *Hogere sferen. De ideeënwereld van Willem Bilderdijk*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1998.
Geerts, Ton. *Het Bilderdijk-Museum. Catalogus van kunstvoorwerpen*. Leiden: Primavera, 1994.
Honings, Rick. 'Bij Bilderdijk aan tafel. Een bijzonder ooggetuigenverslag van Robert Southey uit 1825'. *Het Bilderdijk-Museum* 26 (2009): 1-13.
———. ' "Toongeefster van den goeden smaak". De Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, 1813-1833'. *Nederlandse Letterkunde* 15 (2010): 103-25.
———. 'De roem van het "Rijntje". Literaire celebrity culture rond Elias Annes Borger'. *De Negentiende Eeuw* 38 (2014): 269-93.
———. 'De mythe van de dichter. Willem Bilderdijks beroemdheidscultus'. *Nederlandse Letterkunde* 19 (2014): 1-32.
———. *De dichter als idool. Literaire roem in de negentiende eeuw*. Amsterdam: Bert Bakker, 2016.
———, en Peter van Zonneveld, *De gefnuikte arend. Het leven van Willem Bilderdijk*. Amsterdam: Bert Bakker, 2013.
Johannes, G.J. 'Najaar 1809: Bilderdijk draagt "De kunst der poëzy" voor in Felix meritis. Een uitzonderlijke poëtica'. In *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, red. M.A. Schenkeveld-van der Dussen, 413-18. Groningen: Nijhoff, 1993.
Jong, Martien J.G. de. *Preromantisch classicisme en reactionaire romantiek. Bilderdijks dramaturgie*. Gent: Koninklijke Academie voor Taal- en Letterkunde, 2012.
———. *Twee vrienden en hun vrouwen. Schrijven, wrijven en vrijen in de pruikentijd*. Soesterberg: Aspekt, 2017.
Kagchelland, A. en M. Kagchelland. *Van dompers en verlichten. Een onderzoek naar de confrontatie tussen het vroege protestantse Réveil en de Verlichting in Nederland (1815-1826)*. Delft: Eburon, 2009.
Kluit, M. Elisabeth. *Het protestantse Réveil in Nederland en daarbuiten, 1815-1865*. Amsterdam: H.J. Paris, 1970.
Kollewijn, R.A., *Bilderdijk. Zijn leven en zijn werken*. 2 delen. Amsterdam: Van Holkema & Warendorf, 1891.
Monfils, L.T. *Willem Bilderdijk Bibliografie. Analytische bibliografie van de zelfstandige publicaties, 1777-2014. Bibliografische lijst van niet-zelfstandige publicaties*. Amstelveen: EON, 2006.
Oostrum, W.R.D. van. 'Geen Elysium voor Pegaasje, 't schootkatje van De Lannoy?' *Het Bilderdijk-Museum* 13 (1996): 12-16.
Porteman, Karel en Mieke B. Smits-Veldt. *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1600-1700*. Amsterdam: Bert Bakker, 2013.
Zonneveld, Peter van. 'Julius Willem Bilderdijk (1798-1818)'. *Het Bilderdijk-Museum* 2 (1985): 9-14.

Rick Honings (1984) is universitair docent moderne Nederlandse Letterkunde en voorzitter van de bacheloropleiding Dutch Studies/Nederlandkunde aan de Universiteit Leiden. Zijn onderzoek richt zich op de literatuur en cultuur van de negentiende eeuw en op de Indisch-Nederlandse letterkunde. Met Peter van Zonneveld schreef hij een bekroonde biografie over Willem Bilderdijk: *De gefnuikte arend* (2013). In 2016 verscheen *De dichter als idool. Literaire roem in de negentiende eeuw*, waarvan in 2018 een Engelse uitgave is uitgekomen. In 2019 verschijnt de literatuurgeschiedenis die hij met Lotte Jensen heeft geschreven: *Romantici en revolutionairen. Literatuur en schrijverschap in de achttiende en negentiende eeuw.*

de MODERNE *tijd*

Thérèse Schwartze, Portret van een jonge vrouw met de hond Puck (ca. 1879-85).

Rijksmuseum, Amsterdam, objectnr. SK-A-1703.

Onze verhouding tot dieren is in de loop der tijd steeds ingewikkelder geworden. Het onderzoek hiernaar heeft inmiddels een eigen etiket gekregen: animal studies. Dit dubbelnummer is gewijd aan de verhoudingen tussen mens en dier in de negentiende en vroege twintigste eeuw – een roerige periode waarin de evolutietheorie van Charles Darwin een einde maakte aan de vanzelfsprekend bevoorrechte positie van de mens en de relatie tussen mens en dier enerzijds empathischer werd, zoals in de opkomst van de dierenbescherming en de omgang met huisdieren, maar anderzijds ook killer en afstandelijker, zoals in de vleesindustrie. De bijdragen gaan over dieren in leven en werk van schrijvers als Bilderdijk en Heijermans, de Diplodocus-*diplomatie van Carnegie, het hondenbeleid onder keizer Wilhelm II, de verschuivende praktijken en debatten rondom het doden van dieren, en observaties van vogelliefhebbers die suggereerden dat in de natuur niet uitsluitend de wet van de sterkste geldt.*

9 789087 047887

de MODERNE *tijd* JAARGANG 2 · 2018 · NR. 3-4 *Themanummer: Mens en dier*